

**ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И БАЛКАН
– 90 ГОДИНА КАСНИЈЕ
Тематски зборник радова**

**ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ
БЕОГРАД, 2011.**

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

За издавача

Др Јованка Шарановић

Редакција

Др Милан Терзић (главни и одговорни уредник)

Др Славица Ратковић-Костић

Потпуковник др Лауренцију Кристијан Думитру

Др Тамара Шер

Пуковник др Станчо Станчев

Др Дамијан Гуштин

Мр Дмитар Тасић (секретар редакције)

Рецензенти

Академик Ђорђе Борозан

Др Тодор Петров

ISBN 978-86-81121-06-1

ПРЕДГОВОР

Деведесета годишњица завршетка Првог светског рата пропраћена је током 2008. године, у Србији и иностранству, низом активности. Део тих активности је и међународна научна конференција *Први светски рат и Балкан – 90 година касније*, која је одржана у Београду 13. и 14. новембра у организацији Одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања. Конференцију је отворио министар одбране Републике Србије Драган Шутановац, а покровитељ је било Министарство рада и социјалне политике (Сектор за борачко-инвалидску заштиту).

Међународни карактер конференцији дали су учесници из Француске, Аустрије, Мађарске, Бугарске, Грчке, Турске, Румуније, Словачке, Канаде, Црне Горе и Словеније. Своја саопштења изложила су 23 учесника – 13 из иностранства и 10 из Србије. У Зборнику се не објављују саопштења већ радови који су достављени Редакцији. Због тога смо у Зборник уврстили и неколико радова колега који нису били учесници конференције, али њихови радови тематски покривају питања везана за Први светски рат. Дискусије у панелима конференције не објављујемо. Међутим, оне кроз несебичност и научни приступ остају као значајан допринос размене научних сазнања за понекад политички „прегрејане“ балканске приче. Радови изложени у Зборнику настали су на основу архивске грађе различите провенијенције, различитих земаља (војна, политичка, дипломатска, лични фондови итд.) и литературе.

Радови се, гледајући просторно, односе на Балкан, било да је реч о његовим рубним, у рату захваћеним просторима, или оним везаним за Србију као централну земљу Балканског полуострва. Поједини радови досежу ван балканских простора, пратећи као последицу рата избеглице и поједина савезништва.

Проблематика рата била је у центру пажње радова овог зборника: ратни изазови (ући у рат или остати неутралан, изневерити савезништво или помоћи, савезништва у рату...), организација и формација војски (свештенство у војним јединицама, српске војводе у рату /породичне судбине/...), ратне операције, фронтони, стратегијска искуства, последице које је рат са собом носио (окупација, злочини, терор, жртве, заробљеништво, избеглиштво, затвори, логори, антиратне побуне...), прекомпоновање простора (планови стварања нових држава, војна и политичка престојавања, окупација или ослобођење, судбине савезништва, полазишта нове државе...), односи политичара и војника итд.

Годишњица рата, у овом случају деведесета, прилика је да се са довољном дистанцом, толико неопходном историјској науци, сагледа време Првог светског рата. Објављивање Зборника значајно је јер се њим продубљују научне везе и представљају достигнућа српске војне историје. Научни допринос је несумњив, у смислу продубљивања појединих тема и покретања различитих питања о томе како се рат преломио на све сегменте друштва.

Повод за овај рат нађен је управо на Балкану и овај простор је кроз историју означавао као место на којем се зачињу ратни сукоби. Ратови су отпочињали ултиматумима, неразумевањима, неспособностима дипломатије да премости супротности, недостатком воље за компромисима и све се завршавало милионима мртвих и рањених. Из рата нико није изашао недодирнут и неповређен. Зато је победа имала своју цену и победници су носили њене „ожилјке“.

У Првом светском рату распала су се царства, победиле су револуције, стваране су нове државе. У тој до тада највећој ратној катаклизми сукобиле су се највеће светске силе: Немачка, Француска, Велика Британија, Русија, САД, Италија итд. На њиховим бојиштима решавана је судбина победника. Балканско ратиште је било битно и свакако било најважније за Србију, али ипак само једно од многих. На њему нису вођене одлучујуће битке и није било чеоних сукоба великих светских сила. Управо то је разлог за сагледавање сопствене улоге, која се, неретко, превише наглашава. Зато треба нагласити да је свако имао „своју муку“, а одмереним научним приступом, сагледавањем шта и други мисле о нама, о себи и другима, најбоље можемо одредити своје место. Ако је овај зборник један каменчић у том настојању, мишљења смо да смо у томе успели.

Зборник радова је концептиран по тематским целинама: *Рат и дипломатија*, *Српска војска у ратним годинама*, *Велики рат и „мали човек“*, *Ка југословенском уједињењу*, *Извори* (архивска грађа и мемоари).

Одељење за војну историју Института за стратегијска истраживања захвално је свим учесницима из иностранства који су својим радовима презентовали свој угао гледања на Први светски рат.

Такође, захвалност дугујемо покровитељу ове конференције (Министарство рада и социјалне политике, Сектор за борачко-инвалидску заштиту), као и колегама из Сектора за политику одбране Министарства одбране Републике Србије, који су несебично помогли да организујемо овај скуп.

Зборник радова са ове конференције, иако га објављујемо са малим закашњењем, представља круну заједничког подухвата два министарства Владе Србије, чиме се засвођује ова прича. Зборник овим предајемо на увид и критичку оцену научној и широј јавности.

Редакција Зборника радова

P R E F A C E

The 90th anniversary of the WWI ending was marked in Serbia and abroad during 2008 with a number of activities. The international scientific conference “WWI and the Balkans – 90 years later” was one of those activities, and held in Belgrade on November 13-14, 2008, organized by the Department of Military History of the Institute for Strategic Research. The Minister of Defence of the Republic of Serbia Dragan Šutanovac opened the Conference. The Conference was held under the auspices of the Ministry of Labour and Social Policy (The Disabled Veterans’ Support Department)

Participants from France, Austria, Hungary, Bulgaria, Greece, Turkey, Romania, Slovakia, Canada, Montenegro, and Slovenia contributed to the international character of the Conference. Papers were presented by 23 participants, out of which 13 from abroad and 10 from Serbia. Reports were not published in the Proceedings but papers that were submitted to the Editorial staff. For that reason, we included in the Proceedings several papers of our colleagues who did not participate in the Conference but their papers covered the topics related to WWI. We have not published Conference panel discussions. However, those discussions remain the significant contribution of scientific knowledge exchange for sometimes politically “overheated” Balkans stories. Papers in the Proceedings came from the various archives of different countries (military, political, diplomatic, personal funds etc.) and literature.

Spatially, papers refer to the Balkans, whether they are about the Balkans boundary war regions or those related to Serbia as the central country of the Balkans peninsula. Some papers present regions out of the Balkans following the refugees and certain alliances as the consequence of the war.

The issue of war was the focus in the papers of this Proceedings: war challenges (whether to join the war or remain neutral, to fail the alliance or assist, alliances in war...), organization and formation of militaries (alliances in military units, Serbian fieldmarshals in the war/ destiny of families...), war operations, front-lines, strategic experience, war consequences (occupation, crimes, terrors, casualties, imprisonment, exile, prisons, concentration camps, anti war mutinies...) preconposition of area (plans of new states creation, military and political regrouping, occupation or liberation, faiths of alliances, starting point of a new state...), relations of politicians and soldiers, etc.

The war anniversary, in this case 90th, is an opportunity to observe the time of WWI with the sufficient time distance that is necessary for the historical science. Publishing the Proceedings is important because the scientific relations are deepened and achievements of the Serbian military history are presented. The scientific contribution is undoubtedly in relation to getting into details of certain topics and raising different issues on how the war has reflected to all society segments.

The cause of this war was found in the Balkans and this region was marked over the history as a place where war conflicts had been started. Wars had started with ultimatums, misunderstandings, incapacities of diplomacy to bridge over contrarities, lack of will for compromises and everything ended with millions of the dead and wounded. No one had come out of war untouched and uninjured. Out of that reason the victory had its price and the winners had their “scars”.

In WWI, the empires fell apart, the revolutions won and the new states were created. In, till that time, greatest cataclysm the greatest world powers confronted: Germany, France, Great Britain, Russia, the USA, Italy, etc. The destiny of a conqueror had been decided on their battlefields. The Balkans battlefield was important and certainly the most important to Serbia but yet one battlefield of many. Decisive battles were not waged on that battlefield and there were not frontal conflicts of great powers. That is the reason for taking into consideration our own role that has been frequently emphasized. It should be stressed that everyone had “his own burden”, and with a moderate scientific approach, recognizing what others thought of us, themselves and others, we could define our place the best. If this Proceedings is one pebble more due to that effort then in our opinion we think that we have succeeded.

The Proceedings are conceived according to the following topics: A War and Diplomacy, The Serbian Military in war years, Great War and „ordinary man“, Towards Yugoslav Integration, Sources (archives and memos).

The Department of Military History of the Institute of Strategic Research is grateful to all participants from abroad who presented their point of view of WWI.

Also, we appreciate the auspices of this Conference (The Ministry of Labor and Social Policy (The Disabled Veterans' Support Department) as well as great thanks to colleagues from the Sector for Defence Policy of the Ministry of Defence of the Republic of Serbia who unselfishly assisted in the organization of this event.

The Proceedings from this Conference, although published with the small delay, represent the crown of the common endeavour of two ministries of the Government of Serbia. The Proceedings are submitted to review and critical appraisal to the scientific and general public.

Editorial board of the Proceedings

Мајор мр Миљан Милкић
Одељење за војну историју
Институт за стратегијска истраживања
Београд, Србија

ВОЈНИ СВЕШТЕНИЦИ У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ 1914–1918.

Традиција постојања војних свештеника и организовања верског живота у српској војсци везана је за 1839. годину. Најпре је 29. маја донето Устројство војске којим је предвиђено постојање војног свештеника у главном штабу, а затим је 31. октобра донет Војни закон којим је први пут институционално регулисано обављање верске службе у српској војсци.¹ Наредних година усвајани су различити закони и уредбе, на основу којих су били регулисани различити сегменти верске службе у војсци. Војни свештеници су били државни чиновници које је на предлог војног министра постављао краљ својим указом. У Краљевини Србији краљ је био заштитник свих признатих вероисповести у држави, а Уставом је гарантовано право слободног вршења верских обреда и организовања по канонима вере.² Верске потребе војника муслиманске и јеврејске вероисповести биле су регулисане Правилима службе, као и посебним уредбама и наређењима. Питање припадника римокатоличке вере није посебно третирано у војним законима.³

Дужности војних свештеника при Врховној команди, команди дивизија и команди бригада у случају рата прописао је министар војни 28. маја 1876. године.⁴ Војни свештеници имали су значајну улогу у свим ратовима у којима је учествовала српска војска. За време балканских ратова 1912. и 1913. године у српској војсци постојао је референт за вероисповести у Министарству војном, који је био одговоран за рад свих војних свештеника. Дунавска дивизија, Моравска дивизија, Шумадијска дивизија и Дринска дивизија имале су у свом штабу по годинама и звању старијег свештеника (протојереја), који је био одговоран за рад војних свештеника у оквиру дивизије. Сваки пук у оквиру дивизије имао је свог пуковског војног свештеника.⁵

¹ Миљан Милкић, „Специфичности верског живота у војсци Кнежевине – Краљевине Србије“, *Војно дело*, 1–2003, стр. 168–184 (У даљем тексту: М. Милкић, „Специфичности...“).

² Устав Краљевине Србије проглашен 22. децембра 1888. године на Великој Народној Скупштини државној у Београду месеца децембра 1888. године, Државна штампарије, Београд, 1888.

³ М. Милкић, „Специфичности ...“

⁴ *Исто*.

⁵ Михаило И. Поповић, *Историјска улога српске цркве у очувању народности и стварању државе*, Београд, 1933. О свештеницима Српске цркве у Балканским ратовима: др Предраг Пузовић, „Улога Цркве и свештенства у Балканским ратовима“, у: *Деведесет година од стварања Балканског савеза*, Београд, 2003.

Почетак Првог светског рата није донео велику промену у организацији свештеничке струке у српској војсци. Војни свештеници јављали су се на службу у јединицама у којима су били распоређени током балканских ратова. Телеграм команданта смедеревског одсека, упућен 5. новембра 1914. године Штабу Врховне команде, указује на појединачне промене у распореду свештеника.⁶ Околности које доносе рат у овом случају узроковале су да командант није имао на списку своје јединице свештеника који му је додељен на основу распореда.

Врховна команда српске војске упутила је 3. јула 1915. године захтев да Архијерејски синод Српске цркве достави спискове свештеника који се могу употребити у ратним јединицама. На основу тог списка 29. септембра 1915. године извршен је нови распоред војних свештеника у српској војсци. Од укупно 404.020 припадника српске војске који су мобилисани 23. септембра 1915. године, било је 92 свештеника.⁷

Након напада аустроугарске, немачке и бугарске војске у октобру и новембру 1915. године, српска војска је, заједно са краљем и владом, била приморана да преко Црне Горе и Албаније напусти Србију.⁸ Током боравка у Грчкој, најпре на острву Крф од јануара до маја 1916. године, а затим на полуострву Халкидики, српска војска је у снабдевању материјалом и храном зависила од савезничке команде у Солуну.

На Крфу је, према потреби службе, дошло до промене распореда војних свештеника. Најпре је 7. фебруара 1916. године указом регента Александра Карађорђевића постављен војни свештеник у Команди места.⁹ У циљу попуње јединица на основу нове формације српске војске, Врховна команда је 14. фебруара 1916. године упутила наређење да команданти армија доставе спискове војних свештеника који су распоређени по пуковима.¹⁰ Списак свештеника Вардарске дивизије послат је команданту Прве армије 18. фебруара 1916. године.¹¹ На њему је укупно седам имена свештеника православне вероисповести из 21, 22, 23. и 24. пешадијског пука и дивизијске болничке чете. Командант Дринске дивизије послао је команданту Треће армије 18. фебруара 1916. године списак војних свештеника.¹² На списку се налазе имена 14 православних војних свештеника, уз напомену да се у 6. пешадијском пуку Дринске дивизије налази и војни свештеник за исламску вероисповест Мехмед Хашимић из Шапца. Он је од почетка рата био у 6. пешадијском пуку другог позива, а извесно време и у мухамеданском батаљону Дринске дивизије другог позива. Ти свештеници били

⁶ Војни архив, П 3, к. 86, ф. 3, д. 11/1.

⁷ Војни архив, Пописник 3, кутија 4, документ 3/1, лист 1–6. *Бројно стање целокујне српске војске на дан почетка непријатељске офанзиве 23. септембра 1915. године.*

⁸ О учешћу Србије у Првом светском рату видети: Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984. Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, 1973.

⁹ Војни архив, Пописник 3, кутија 263, фасцикла 6, документ 4/5.

¹⁰ Војни архив, П 3, к. 263, ф. 6, д. 4/7.

¹¹ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 33.

¹² Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 30.

су распоређени у Дринској болничкој чети, 4. пешадијском пуку, 5. пешадијском пуку првог позива, 6. пешадијском пуку, 17. пуку првог позива, Дринском пољском артиљеријском пуку, Дринском пешадијском пуку другог позива. Списак који је командант Тимочке дивизије послао 18. фебруара 1916. начелнику Штаба Врховне команде садржи имена 18 православних војних свештеника те дивизије.¹³ На списку су наведени свештеници у штабу Тимочке дивизије првог позива, штабу Тимочке дивизије другог позива, у 13. пешадијским кадровском пуку, 13. пешадијском пуку првог позива, 13. пешадијском пуку другог позива, 13. пешадијском пуку трећег позива, 14. пешадијском кадровском пуку, 14. пешадијском пуку првог позива, 14. пешадијском пуку другог позива, 15. пешадијском пуку првог позива, 15. пешадијском пуку другог позива, 15. пешадијском пуку трећег позива, 20. пешадијском кадровском пуку, 20. пешадијском пуку првог позива и Тимочком пољском артиљеријском пуку првог позива.

Командант Шумадијске дивизије послао је 18. фебруара 1916. команданту Друге армије списак који садржи имена 17 православних војних свештеника.¹⁴ У оквиру дивизије свештеници су били распоређени у 10. пешадијском пуку првог позива, 11. пешадијском пуку првог позива, 11. пешадијском пуку другог позива, 11. пешадијском пуку трећег позива, 11. кадровском пешадијском пуку, 12. пешадијском пуку првог позива, 12. пешадијском пук другог позива, 12. кадровском пешадијском пуку, 19. пешадијском пуку првог позива, 19. кадровском пешадијском пуку, 4. пољској болници Шумадијске дивизије, 12. пешадијском пуку трећег позива, Шумадијском пољском артиљеријском пуку, Шумадијском дивизијском коњичком пуку, Болничкој чети Шумадијске дивизије првог позива и Болничкој чети Шумадијске дивизије другог позива.

Моравска дивизија првог позива упутила је 18. фебруара 1916. године команданту Прве армије списак који садржи имена 11 православних војних свештеника.¹⁵ Свештеници су били распоређени у Штабу дивизије, 1. пуку првог позива, 1. пуку другог позива, 2. пуку првог позива, 3. пешадијском пуку првог позива, 3. пешадијском пуку другог позива, 3. пешадијском кадровском пуку, 16. пешадијском пуку првог позива, 16. пешадијском кадровском пуку, Моравском артиљеријском пуку првог позива. Списак свештеника Дунавске дивизије достављен је 20. фебруара 1916. године.¹⁶ Укупно су наведена имена 14 православних војних свештеника, распоређених у 7. пешадијском пуку првог позива, 8. пешадијском пуку првог позива, 9. пешадијском пуку, 18. пешадијском пуку, 18. кадровском пуку, Дунавском пешадијском пуку трећег позива, Дунавском артиљеријском пуку, Дунавској болничарској чети.

¹³ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 31.

¹⁴ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 32, стр. 1.

¹⁵ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 33.

¹⁶ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 30.

Сви спискови дивизијских војних свештеника садрже личне податке војних свештеника (место порекла, број година, физичка спрема, образовање). Карактеристично је да су на месту дивизијских војних свештеника постављани по годинама и чину старији војни свештеници. Исти критеријум био је пресудан и приликом одређивања војних свештеника који су вршили свештеничке дужности у болничким четама. Карактеристично је такође да поједине дивизије другог и трећег позива нису имале своје војне свештенике, док су у појединим дивизијама првог позива била распоређена и два војна свештеника.

Прикупљене спискове војних свештеника Министарство војно доставило је Министарству правде и црквених послова 20. фебруара 1916. године.¹⁷ На основу прикупљених података о војним свештеницима, у Врховној команди српске војске 24. фебруара 1916. године извршен је нови распоред војних свештеника. На основу њега у дивизијским штабовима српске војске постављено је седам војних свештеника који су имали високе свештеничке чинове. У пешадијским пуковима распоређено је двадесет девет војних свештеника, а у артиљеријским пуковима укупно шест војних свештеника.¹⁸ Уредбу о новом распореду војних свештеника потписао је министар војни 14. марта 1916. године.¹⁹ У Вардарској дивизији распоређено је укупно 6 свештеника, у Дринској дивизији 8, у Дунавској, Моравској, Шумадијској и Тимочкој дивизији по 7, у Команди Резервних трупа и Подофицирских школа укупно 4, у Коњичкој дивизији 2, у Добровољачком одреду 3, у Команди места на Крфу 5, у болници на острву Видо 3 војна свештеника. Сви распоређени свештеници били су православне вероисповести, осим свештеника за мухамеданску вероисповест Мехмеда Хашимића који је био распоређен у Дринској дивизији.

Поред војних свештеника који су распоређени у јединицама, било је и оних који нису добили распоред. Ови војни свештеници придодати су дивизијским командама како би по потреби били распоређени по болницама ради неговања, тешења, духовног лечења и храбрења болесника. Тим војним свештеницима остављена је могућност да на сопствену жељу и уз одобрење министра војног могу да иду у неку од савезничких земаља ради студирања. Вардарској дивизији придодато је 8 војних свештеника, Дринској дивизији 7, Дунавској дивизији 7, Моравској дивизији 6, Шумадијској дивизији 7, Тимочкој дивизији 9 војних свештеника. До повратка у Србију сви војни свештеници који су били на некој дужности имали су плату и принадежности.

¹⁷ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 2, д. 34.

¹⁸ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 26.

¹⁹ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 6, д. 9.

Неколико дана пошто је извршен распоред војних свештеника, 19. марта 1916. године начелник Штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић обавестио је министра војног да у српској војсци није дефинитивно довршен распоред нижих официра и војних чиновника, међу којима је било и војних свештеника.²⁰ Као пример наводимо случај војног свештеника Јована Поповића, који је 25. марта 1916. године упутио молбу команданту Другог пешадијског пука „Књаз Михаило“ у коме га обавештава о свом нерешеном статусу.²¹ Због усвајања нове формације српске војске, Други пук другог позива је расформиран и свештеник Поповић је остао нераспоређен. Због тога је 31. марта постављен за свештеника Првог коњичког пука. Такође је, након што је расформиран Десети пешадијски комбиновани пук, војни свештеник овог пука Никола Недељковић 29. јуна 1916. постављен за свештеника Петог пешадијског пука.

Дужност на којој су војни свештеници били највише ангажовани у току Првог светског рата била је рад у војним болницама. Највећи број рањених српских војника био је смештен у војним болницама на острву Видо, у савезничким болницама у Говину, Мораитици, Ахилеону, Водени, Верији, Соровићу, Седесу, Самли, Карабуруну. У свим овим болницама налазио се по један војни свештеник српске војске.²² У договору са командантом савезничких трупа, врховни командант српске војске наредио је да од 23. новембра 1917. поједини војни свештеници који нису имали свој распоред у јединицама српске војске буду распоређени су у француским и енглеским војним болницама. Разлог за доношење такве одлуке било је мишљење Општег одељења Министарства војног и референта за вероисповести о душевном стању рањених српских официра који се налазе у француским и енглеским војним болницама, које је послато Врховној команди 2. септембра 1917. године уз образложење да је рањеницима потребно духовно старање.²³

Наређењем министра војног, 30. августа 1916. године одређени су православни војни свештеници у Француској (Ници, Тулону и по потеби у другим местима у околини), војни свештеник у Туру одређен је 8. априла 1917. године, а до краја јула 1917. године постојао је и српски војни свештеник у Женеви.²⁴ Православни војни свештеник српске војске у Марсеју одређен је 9. јула 1918. године.²⁵ Српских војних свештеника било је и у Тунису и Алжиру.²⁶

²⁰ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 7, д. 29.

²¹ Војни архив, П 3, к. 263, ф. 6, д. 5/15.

²² Војни архив, П 5, к. 10, ф. 8, д. 38; Војни архив, П 3, к. 263, ф. 7, д. 5/26 и 5/44; Војни архив, П 3, к. 296, ф. 1, д. 1/3.

²³ Војни архив, П 3, к. 296, ф. 2, д. 1/101.

²⁴ Војни архив, П 3, к. 435, ф. 3, 15/21.

²⁵ Војни архив, П 3, к. 321, ф. 9, д. 5/77.

²⁶ Војни архив, П 3, к. 296, ф. 1, д. 1/1; Војни архив, П 3, к. 296, ф. 2, д. 1/99.

За време боравка српске војске на Крфу, српским војним свештеницима дозвољено је 11. фебруара 1916. године да користе грчке цркве за парастосе, венчања и опела. Врховна команда је 18. фебруара 1916. упутила обавештење да све јединице могу да упућују у цркву своје војнике.²⁷ Српски министар просвете и црквених послова Љуба Давидовић почетком априла 1916. године предузео је активности на организовању верске службе у једној православној цркви на острву Крф која је додељена српској војсци. Сви свештеници и богослови који су радили у цркви и даље су примали припадљивости од војске и њихова служба је третирана као војна дужност. Крајем маја 1916. године команда Моравског пешадијског пука за потребе својих војника саградила је пољску цркву.²⁸

Војни свештеници били су ангажовани приликом полагања заклетве војника. Начелник штаба Прве армије обавестио је Врховну команду 25. маја 1916. године да у тој армији има 12 војника јеврејске вероисповести и 18 војника исламске вероисповести који нису положили заклетву.²⁹ Врховна команда упутила је 29. маја 1916. године захтев команданту места Солун да одреди војног свештеника јеврејске вероисповести и војног свештеника исламске вероисповести који могу да изврше заклетву.³⁰ Командант места обавестио је Штаб Врховне команде 31. маја 1916. године да у Солуну постоји војни свештеник за јеврејску вероисповест рабин Шалам А. Русо из Београда, али да нема војног свештеника за исламску вероисповест.³¹ Начелник Штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић упутио је 11. јуна 1916. године наређење свим командантима армија и команданту коњичке дивизије да ће заклетва војника који нису положили заклетву бити обављена 15. јуна у близини Штаба Друге армије.³² Заклетву војника исламске вере извршио је војни свештеник Шестог пешадијског пука хоџа Мехмед С. Хашимић, док је војни свештеник Шалом Русо извршио заклетву војника јеврејске вероисповести.

Војни свештеници били су ангажовани приликом прослава државних и верских празника, као и приликом обележавања слава пешадијских и коњичких пукова. Главни хришћански празници, Божић и Васкрс, као и главни празници исламске и јеврејске религије обележавани су готово без изузетка сваке ратне године. Краљ Петар и престолонаследник Александар Карађорђевић, врховни командант српске војске, редовно су уочи ових празника, као и пред Нову годину, слали честитке војсци.³³

²⁷ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 2, д. 21; Војни архив, П 3, к. 264, ф. 9, д. 11/6.

²⁸ Војни архив, П 5, к. 10, ф. 11, д. 36.

²⁹ Војни архив, П 3, к. 246, ф. 6, д. 12/1, стр. 1.

³⁰ Војни архив, П 3, к. 246, ф. 6, д. 12/1, стр. 2.

³¹ Војни архив, П 3, к. 246, ф. 6, д. 12/1, стр. 2.

³² Војни архив, П 3, к. 246, ф. 6, д. 12/2, стр. 1.

³³ Миљан Милкић, „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије“, *Војноисторијски гласник*, 1–2/2007, стр. 7–20.

Служење опела и парастоса погинулим и умрлим војницима била је такође једна од дужности војних свештеника. Један од првих забележених помена погинулим српским војницима на грчком тлу извршен је 18. априла 1916. године.³⁴

Дивизијски војни свештеници састављали су програм наставе за потребе моралног васпитања војника. Војни свештеници држали су предавања два пута недељно, а свако предавање морало је да буде написано и поднето команданту дивизије на одобрење.³⁵

Велики број војних свештеника разрешен је војне дужности почев од октобра 1918. године и упућен на своје редовне дужности у градовима (парохијама).³⁶ На основу молбе министра просвете и црквених послова, министар војни је 23. новембра 1918. године донео наређење о ослобађању од дужности свих свештеника у оперативним јединицама.³⁷ Крајем новембра 1918. године покренут је поступак за утврђивање тачног броја рањених и погинулих свештеника.³⁸ Крајем децембра 1918. године све јединице српске војске имале су формиране спискове свештеника који су ослобођени дужности и враћени у своје парохије. Свештеници који су желели да наставе своје активности у оквиру војске, могли су, сходно потребама службе, да буду премештени на своје раније парохије и да наставе да раде као војни свештеници.³⁹ Мехмед Хашимић је као војни свештеник 2. пешадијског пука Дринске дивизије добијао дневнице и плату све до 20. маја 1919. године.⁴⁰

Војни свештеници православне, исламске и јеврејске вероисповести у српској војсци били су ангажовани на различитим задацима у току Првог светског рата. С обзиром на чињеницу да су у организацији српске војске присутни од тренутка када је први пут законски регулисано постојање војске, војни свештеници нису имали никаквих потешкоћа да на прави начин испуне све задатке које су пред њих постављале војне власти. Својим ангажовањем значајно су допринели очувању традиционалних националних и верских вредности и очували висок морал војника у најтежим ратним приликама. Дужина трајања рата, као и географски простор на којем су били ангажовани, утицао је на то да је о њиховом раду у архивама остао сачуван велики број докумената. Међутим, расположиви подаци о војним свештеницима који су учествовали у Првом светском

³⁴ Војни архив, П 9, к. 47, ф. 2, д. 26/5.

³⁵ Војни архив, П 3, к. 134, ф. 4, д. 4, лист 3. Наређење команданта Коњичке дивизије, 8. августа 1916. године.

³⁶ Војни архив, П 3, к. 321, ф. 10, д. 5/115; Војни архив, П 3, к. 321, ф. 10, д. 5/133.

³⁷ Војни архив, П 3, к. 321, ф. 10, д. 5/138.

³⁸ Војни архив, П 3, кутија 321, ф. 10, д. 5/140. Врховна команда упутила је 30. новембра 1918. команданту места Ниш захтев да достави тачан број погинулих и рањених свештеника.

³⁹ Војни архив, П 3, к. 321, ф. 10, д. 5/145.

⁴⁰ Архив Југославије, фонд Министарства вера 1919–1929, фасцикла 158.

рату још увек су непотпуни и није утврђен тачан број војних свештеника који су били распоређени у јединицама српске војске. И поред сачуваних спискова, на основу којих се може утврдити број ангажованих свештеника, тај број није коначан јер су свештеници релативно често били распоређивани у друге јединице.

Major Miljan Milkić, Mag.
Military History Department
Institute for Strategic Research
Belgrade, Serbia

ARMY CHAPLAINS IN SERBIAN ARMY 1914–1918.

(Summary)

The tradition of army chaplains existence and organization of religious life in the Serbian military is linked to 1839. In the following years different laws and regulations were adopted and based on them various segments of the religious service in the military were regulated. Chaplains were government officials who the King with his decree appointed after the Defense Minister's proposal. Chaplains played an important role in all the battles in which Serbian army participated. During the Balkan wars in 1912 and 1913 there was an officer in the Serbian military for the confessions of the Defence Ministry who was responsible for all army chaplain. During World War I army chaplains of Orthodox, Islamic and Jewish confessions were involved in the Serbian Military in different tasks. At the beginning of World War I out of 404,020 conscripted members of the Serbian Military, 1992 were chaplains. The duty on which the chaplains were most engaged was working in the Serbian and allied military hospitals. Serbian army chaplains were engaged in different activities and abroad (France, Switzerland, Tunisia and Algeria). Army chaplains were engaged during the celebrations of national and religious holidays and during the celebration of the infantry and cavalry regiments's patron saints. The main Christian holidays, Christmas and Easter, as well as major holidays of the Islamic and Jewish religions were marked almost without exception every war years. Funeral and memorial service for the killed and the dead soldiers was also one of the duties of army chaplain. Divisional chaplains drew up the curriculum for moral education of soldiers. Available data on the chaplains who participated in the First World War are still incomplete and not determined. Lists on which we could determine the number of chaplains involved were saved in the Serbian military archives, but the number is not final because the chaplains, when needed, were relatively very often deployed to other units.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	3
-----------------	---

РАТ И ДИПЛОМАТИЈА

1. Lieutenant-Colonel Dr. Laurențiu Cristian DUMITRU JULY-AUGUST 1914 ROMANIA DENIES TO ATTACK SERBIA	7
2. Доц. др Мира РАДОЈЕВИЋ О ИДЕЈИ СРПСКО-БУГАРСКОГ ЈЕДИНСТВА ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (Прилог проучавању).....	19
3. Yves V. RAIC “THE NATION IS CLOTHED WITH NEW DIGNITY”: Canada’s Coming of Age at Versailles	33
4. Dr. Marek MEŠKO THE MISSION OF MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK IN SERBIA	54
5. Lieutenant-Colonel Dr. Dimitrios A. KATSIKOSTAS THE OUTBREAK OF THE HELLENIC SPLIT IN THE CONTEXT OF THE WWI	81

СРПСКА ВОЈСКА У РАТНИМ ГОДИНАМА

1. Др Славица РАТКОВИЋ-КОСТИЋ ВОЈСКА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1916. И 1917. ГОДИНЕ (Организација и формација)	99
2. Мајор мр Миљан МИЛКИЋ ВОЈНИ СВЕШТЕНИЦИ У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ 1914–1918.	118
3. Др Милан ТЕРЗИЋ ОЧЕВИ И СИНОВИ (Хероји у Првом и породични страдалници у Другом светском рату) – Скица за тему о српским војводама	126

ВЕЛИКИ РАТ И „МАЛИ“ ЧОВЕК

1. Dr. Ferenc POLLMANN AUSTRO-HUNGARIAN ATROCITIES AGAINST SERBIANS DURING THE WWI	133
2. Мајор мр Слободан ЂУКИЋ АУСТРОУГАРСКИ РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У СРБИЈИ 1914–1915. ГОДИНЕ	142
3. Др Душица БОЈИЋ СРПСКЕ ИЗБЕГЛИЦЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	148
4. Dr. Tamara SCHEER FORCES AND FORCE: Austria-Hungary’s Occupation Regime in Serbia during the First World War	161
5. Капетан мр Далибор ДЕНДА АНТИРАТНА ПОБУНА АУСТРОУГАРСКИХ ВОЈНИКА У КРАГУЈЕВЦУ ЈУНА 1918. ГОДИНЕ И ЊЕНА КАСНИЈА ПРОПАГАНДНА УПОТРЕБА	180

6. Dr. Esat ARSLAN	
OTTOMAN MILITARY GOVERNORATE IN ROMANIA	
IN WORLD WAR I	188

КА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ УЈЕДИЊЕЊУ

1. Др Миле БЈЕЛАЈАЦ	
1918 – ОСЛОБОЂЕЊЕ ИЛИ ОКУПАЦИЈА НЕСРПСКИХ КРАЈЕВА?	199
2. Академик Ђорђе БОРОЗАН	
ЦРНА ГОРА У ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ	
– Судбина једног савезништва	224
3. Проф. др Ђорђе СТАНКОВИЋ	
КАКО ЈЕ ЈУГОСЛАВИЈА ПОЧЕЛА	232

ИЗВОРИ

1. Emmanuel PÉNICAUT	
SOURCES OF THE HISTORY OF SERBIA IN THE FRENCH	
MILITARY ARCHIVES	247
2. Др Божица МЛАДЕНОВИЋ	
ДВА МЕМОАРСКА ЗАПИСА О ПОВЛАЧЕЊУ СРПСКЕ ВОЈСКЕ	
КРОЗ ЦРНУ ГОРУ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ	252
3. Мр Маријана МРАОВИЋ, мајор мр Раде ПАВЛОВИЋ	
АРХИВСКА ГРАЂА ВОЈНОГ АРХИВА О СРБИЈИ	
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	265
4. Потпуковник мр Иван МИЈАТОВИЋ	
СТРАТЕГИЈСКА ИСКУСТВА СРПСКЕ ВОЈСКЕ ИЗ ПРВОГ СВЕТског	
РАТА НА СТРАНИЦАМА ЧАСОПИСА <i>РАТНИК</i>	277

CONTENTS

PREFACE	5
---------------	---

WAR AND DIPLOMACY

1. Lieutenant-Colonel Dr. Laurențiu Cristian DUMITRU	7
JULY-AUGUST 1914 ROMANIA DENIES TO ATTACK SERBIA	
2. Doc. Dr. Mira RADOJEVIĆ ON IDEA OF SERBIAN-BULGARIAN UNITY DURING WORLD WAR I (Contribution to the study)	19
3. Yves V. RAIC “THE NATION IS CLOTHED WITH NEW DIGNITY”: Canada’s Coming of Age at Versailles	33
4. Dr. Marek MEŠKO THE MISSION OF MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK IN SERBIA	54
5. Lieutenant-Colonel Dr. Dimitrios A. KATSIKOSTAS THE OUTBREAK OF THE HELLENIC SPLIT IN THE CONTEXT OF THE WWI	81

SERBIAN ARMY IN WAR YEARS

1. Dr. Slavica RATKOVIĆ – KOSTIĆ ARMY OF THE KINGDOM OF SERBIA IN 1916 AND 1917 (Organization and formation)	99
2. Major Mag. Miljan MILKIĆ ARMY CHAPLAINS IN SERBIAN ARMY 1914–1918	118
3. Dr. Milan TERZIĆ FATHERS AND SONS (Heroes in First and Family Martyrs in Second World War)	126

THE GREAT WAR AND “ORDINARY” MAN

1. Dr. Ferenc POLLMANN AUSTRO-HUNGARIAN ATROCITIES AGAINST SERBIANS DURING THE WWI	133
2. Major Mag. Slobodan ĐUKIĆ AUSTRO-HUNGARIAN PRISONERS OF WAR IN SERBIA 1914–1915	142
3. Dr. Dušica BOJIĆ SERBIAN REFUGEES IN FIRST WORLD WAR	148
4. Dr. Tamara SCHEER FORCES AND FORCE: Austria-Hungary’s Occupation Regime in Serbia during the First World War	161
5. Captain Mag. Dalibor DENDA ANTI-WARMUTINY OF AUSTRO-HUNGARIAN SOLDIERS IN KRAGUJEVAC, JUNE 1918, AND ITS LATER PROPAGANDA USAGE	180

6. Dr. Esat ARSLAN	
OTTOMAN MILITARY GOVERNORATE IN ROMANIA	
IN WORLD WAR I	188

TOWARD THE YUGOSLAV UNIFICATION

1. Dr. Mile BJELAJAC	
1918 – LIBERATION OR OCUPATION OF NON-SERBIAN LANDS? ..	199
2. Academician Đorđe BOROZAN	
MONTENEGRO IN FIRST WORLD WAR – Destiny of an Alliance	224
3. Prof. Dr. Đorđe STANKOVIĆ	
HOW YUGOSLAVIA STARTED	232

SOURCES

1. Emmanuel PÉNICAUT	
SOURCES OF THE HISTORY OF SERBIA	
IN THE FRENCH MILITARY ARCHIVES	247
2. Dr. Božica MLADENOVIĆ	
TWO MEMOIR NOTES ON SERBIAN WITHDRAWAL THROUGH	
MONTENEGRO AT THE END OF 1915	252
3. Mag. Marijana MRAOVIĆ, Major M.Sc. Rade PAVLOVIĆ	
ARCHIVAL DOCUMENTS OF THE MILITARY ARCHIVE	
ABOUT SERBIA IN FIRST WORLD WAR	265
4. Lieutenant-Colonel Mag. Ivan MIJATOVIĆ	
STRATEGIC EXPERIENCES OF THE SERBIAN MILITARY	
FROM WWI ON THE PAGES OF THE MAGAZINE “RATNIK”	277

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА
„ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И БАЛКАН
– 90 ГОДИНА КАСНИЈЕ“

Технички уредник
Мр Снежана Ђокић

Лектура
Наташа Николић

Превод на енглески језик
Биљана Милановић
Марин Маркош

Компјутерска обрада
Звезда Јовановић

Тираж
300 примерака

ISBN 978-86-81121-06-1

Штампа
Војна штампарија Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497)"1914/1918"

МЕЂУНАРОДНА научна конференција "Први светски рат и Балкан - 90 година касније" (2008 ; Београд)

"Први светски рат и Балкан - 90 година касније" : тематски зборник радова / [главни и одговорни уредник Милан Терзић]. - Београд : #Институт за стратегијска истраживања, #Одељење за војну историју, 2011 (Београд : Војна штампарија). - 292 стр. : илустр. ; 24 цм

Радови на срп. и енгл. језику. - Према предговору, ова публикација представља скуп радова са Међународне научне конференције "Први светски рат и Балкан - 90 година касније", која је одражана у Београду 13. и 14. новембра 2008. године. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Резимеи на срп. и енгл. језику

ISBN 978-86-81121-06-1

а) Први светски рат 1914-1918 - Балканске државе - Зборници

COBISS.SR-ID 184182028

